
БЕСАРАБСКИЯТ ВЪПРОС В МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ
1920—1924 г.

КОСЬО ПЕНЧИКОВ

На 28 октомври 1920 г. с т. нар. Парижки протокол правителствата на Великобритания, Франция, Италия и Япония признават на Румъния правото да владее анексираната през 1918 г. Бесарабия. На 1 ноември 1920 г. правителствата на РСФСР и УССР декларират, че “не признават никакви договори, касаещи Бесарабия, подписани без тяхно участие”¹. Така започва един нов етап в дипломатическата история на бесарабския въпрос. До края на 1924 г. той присъства както в съветско-румънските отношения, така и във всички по-значими международни форуми с руско и румънско присъствие. Епизодично към него проявяват интерес страните от Малката Антанта, България, Турция и други държави.

На 24 април 1920 г. в Сан Ремо Англия и Франция подписват споразумение за петрола в Европа. С това те правят опит да координират европейската реакция спрямо очертаващия се петролен недостиг. В Сан Ремо нараства интересът към румънските нефтени находища — най-големите тогава в Европа. Румънските позиции се засилват още повече след неуспеха на полската интервенция срещу Съветска Русия. Това обяснява защо е подписан Парижкият протокол и защо Румъния си спечелва за няколко години напред благоволенieto на Върховния съвет на Антантата. До края на 1924 г. румънските правителства съумяват да изконсумират редица облаги от това благоволение. По тази причина, а и поради неефективната политика на СССР, през посочения период бесарабското население, в това число и българско, е осъдено да изтърпи рядко срещан в съвременната история икономически, политически и културен геноцид.

* * *

С Парижкия протокол съюзниците признават Бесарабия за неразделна част от Румъния въз основа на “волеизлиянието на бесарабското население”². В пункт

втори се предвижда границите между РСФСР и Румъния да бъдат определени от специална комисия, съставена от един румънски представител, един представител на 4-те държави, подписали Протокола и един руски. Заключителният текст на документа (наричан още и конвенция) гласи, че той влиза в сила след ратифицирането му от парламентите и на четирите подписали го държави³.

Комисия за определяне на границата в Бесарабия така и не може да бъде съставена. Причините за това са двустранни. Москва отказва, защото РСФСР не членува в ОН, а и поради нежеланието ѝ “влашки дипломати и представители на Лигата на нациите да определят нашите граници”⁴. Въпреки това съветското и украинското правителство с пропагандна цел неколкократно предлагат на Букурещ да преговарят за Бесарабия⁵. Румънското правителство отхвърля всички предложения с предварителното условие (по-точно — с “условие сине ква нон”) да се признае румънското притежание на Бесарабия.

Държим още в началото на изложението да подчертаем, че през зимата на 1920 — пролетта на 1921 г. съветското правителство има в Южна Русия и Украйна (т. е. в непосредствена близост до Бесарабия) огромна, милион и половина, армия. То неколкократно уведомява за това Букурещ, но само с демонстративни цели⁶. Логичен е въпросът защо Ленин не дава заповед за поход срещу Яш и Кишинев, а демобилизира войските. Знае се от историята, че пътят, който води от Яш и Кишинев към Балканите, е обилно полят с руска кръв, но и че по него винаги са готови да тръгнат нови и нови руски войни за освобождението на “православните братушки”. Защото почти във всяко руско семейство, ако не бащата, то поне някой от дедите е оставил кости по бранните поля на Бесарабия, Румъния, България и Сърбия.

Отказът на съветската власт от радикално (военно или политическо) разрешаване на бесарабския въпрос се тълкува от съвременната румънска историография като “отказ от принципиални позиции”. С този довод още от края на 50-те години някои, живеещи на Запад, румънски историци се опитват да подновят румънските претенции за възвръщане на Бесарабия⁷.

Сама румънската дипломация едва ли би могла да противостои на съветския натиск. До края на посочения период тя разчита (и получава) безрезервна подкрепа от Англия и Франция. Когато Червената армия остава на зимен лагер близо до Бесарабия, английската дипломация веднага организира в балканските столици яростна акция срещу “болшевишката заплаха към Бесарабия” и евентуални “движения в подкрепа на болшевишката агресия”⁸.

Използвайки затрудненията, предизвикани от глада в Поволжието, Румъния и Полша активизират изпращането на белогвардейски банди в Русия и Украйна. Румънското правителство откровено заявява пред френското, че не желае да подпише какъвто и да е мирен договор със съветското правителство⁹. По-късно, на конференцията във Варшава, румънската делегация отказва да под-

пише предложената от РСФСР декларация за неутралитет, в случай на нападение на трета държава над някоя от тях¹⁰.

Насърчавана от Франция, Румъния става третият участник в политическото обединение на Малката Антанта (учредена през 1920 г. от Югославия и Чехословакия). На 23 април 1921 г. се подписва съюзен договор между Чехословакия и Румъния, на 7 юли с. г. — между Югославия и Румъния. През 1922 г. договорите са продължени за още 5 години.

Участието на Румъния в Малката Антанта не ѝ гарантира автоматично властта на Бесарабия (за нея няма клауза в нито един от договорите), но я осигурява срещу България и Унгария. Т. Йонеску получава и официални гаранции от Париж и Лондон, че те също “няма да допуснат никакво изменение на Ньойския договор”. За подсибяване срещу РСФСР и УССР румънското правителство подписва през март 1921 г. отделен договор с Полша, но последната така и не става член на Малката Антанта.

Междувременно, Западна Европа, уморена от неуспешните антисъветски авантюри, стига до извода, че без руските суровини и пазари трудно би могла да излезе от следвоенната икономическа криза. Така се приема предложението на Ленин за международна конференция в Генуа по икономически и някои неуредени политически въпроси, произтичащи от участието на Русия в отминалата война.

Малко преди началото на Генуезката конференция, през февруари 1922 г., се провежда конференция на Малката Антанта в Букурещ (с гост-участието и на Полша). При обсъждането на съвместните инициативи в Генуа се разбира, че по бесарабския въпрос КСХС и Чехословакия се дистанцират от Румъния¹¹.

На Генуезката конференция Чичерин и Раковски правят известни опити да поставят на преразглеждане бесарабския въпрос. Така на 11 април 1922 г. Чичерин протестира против включването на румънски представител в подкомисията по политическите въпроси с аргумента, че Румъния “продължава да окупира Бесарабия”¹². Ръководителят на румънската делегация Братиану веднага контрира с обвинение срещу българското правителство, “с чието знание били изпращани в Добруджа и Бесарабия агитатори — комунисти за революционна пропаганда”¹³.

Широк отзвук в Генуа получава съветското предложение за всеобщо намаляване на въоръженията. За да се успокоят уморените от непрекъснато провалящите се опити за въоръжени провокации срещу РСФСР европейски народи, Лойд Джордж предлага отказ от агресивни актове до приключване на следващата международна конференция в Хага. Съветската делегация се възползва от дискусиите по този проблем (проведени в последните десет дни на Генуезката конференция), за да постави отново обвиненията си срещу Румъния — този път и за Бесарабия, и за белогвардейските банди, които се формират на нейна територия¹⁴.

За известен период румънската дипломация пренасочва активността си по бесарабския въпрос и върху България. През юли 1922 г. румънският пълномощен министър в Париж Антонеску протестира пред генерал Савов, че Стамболийски "системно отклонял в Генуа въпроса за българския неутралитет при евентуален конфликт заради Бесарабия"¹⁵. Румънските атаки принуждават българския премиер да замине за Букурещ в началото на ноември 1922 г. и лично да увери Дука, че в случай на съветско-румънски конфликт България ще остане неутрална. Според чехословашки дипломатически документи от това време, Стамболийски бил получил в замяна румънско обещание за съдействие за български коридор до Дедеагач¹⁶, а според австрийски такива пък — Румъния не поела никакви насрещни ангажименти¹⁷.

През май 1922 г. Великобритания ратифицира Парижкия протокол. По този начин британските консерватори подкрепят Румъния да противодейства на съветските инициативи в Хага и Лозана.

Следващото стълкновение между съветската и румънската дипломация по бесарабския въпрос е на конференцията в Хага (15 юни — 20 юли 1922 г.). Съветската делегация (Литвинов, Красин и Крестински) предава на румънската официално предложение за двустранни преговори по въпросите на разоръжаването¹⁸. През декември 1922 г. в Москва се провежда първата след войната конференция по разоръжаването. За участие в нея Букурещ отново поставя като условие признаването на Бесарабия като румънско владение. По този повод Москва реагира с няколко много остри ноти, в които Румъния се обвинява за единствена страна, която "не иска да избере пътя на мира с Русия"¹⁹.

Следващата голяма международна конференция, на която присъства (отчасти) бесарабския въпрос, е Лозанската (20 ноември 1922 г.—24 юли 1923 г.). Тя разглежда три кръга въпроси: териториално-военен, режим на националните малцинства и финансово-икономически. Бесарабския въпрос се коментира само в началото на конференцията. Двата "големи" на конференцията, лорд Кърдзън и Чичерин, са заинтересовани от други проблеми (границите на Турция и режима на корабоплаване през Проливите). Общо взето съветската делегация избягва да се конфронтира с румънците, за да получи по-изгодни условия за преминаване от Черно в Средиземно море.

В Лозана прави дебют и дипломатията на фашистка Италия. След идването си на власт през 1922 г. и Мусолини проявява неприкрит интерес към румънския нефт (необходим му за създаване на голям средиземноморски флот). По време на Лозанската конференция той прави опити да уговори Братиану и Дука за участие в румънския нефтодобив. Румънската страна обаче поставя като изрично условие подписването на двустранен политически договор и ратифицирането на Парижкия протокол. През 1922—1924 г. Италия няма готовност за това — срещу Мусолини съществува все още сериозна вътрешна съпротива отляво, която не му разрешава да се конфронтира със СССР по бесарабския

въпрос, а и главните му аспирации са далеч от Бесарабия — в Адриатика и Средиземноморието²⁰.

След Лозанската конференция настъпва известно краткотрайно затопляне в съветско-румънските отношения. Двете страни уточняват начините за изглаждане на пограничните конфликти по р. Днестър. Създават се местни смесени комисии и централна двустранна комисия, председателствана от А. Бобрищев и ген. Йовановичи²¹.

През декември 1923 г. съветското правителство дава съгласие за "пълно уреждане" на отношенията си с Румъния. На 16 януари 1924 г. румънското правителство предлага провеждането на двустранна конференция във Виена, на 28 януари Москва отговаря положително²².

Конференцията заседава във Виена от 28 март до 2 април 1924 г. Ръководител на съветската делегация е Н. Крестински, а на румънската — д-р Л. Рашкану. На 31 март Крестински предлага бесарабския въпрос да се разреши "въз основа на международно признатия принцип за самоопределение чрез провеждане на плебисцит"²³.

Малко преди това, през март 1924 г., правителството на Поанкаре ратифицира Парижкия протокол. Това дава основание на румънската делегация да вземе по-твърда позиция. На 1 април Л. Рашкану отхвърля идеята за плебисцита, а на 2 април преговорите се преустановяват²⁴. На 8 април съветското правителство публикува остра декларация, с която не само настоява за плебисцит, но и напомня на "нешастното население в Бесарабия, че то... може да се чувства неотменна част от Украйна и Съветския съюз"²⁵.

Провалът на Виенските преговори има важни последствия в дипломатическата история на бесарабския въпрос. На първо място той дискредитира Франция. Европейската общественост не е забравила, че Френската република възприе през 1919 г. с Версайския договор плебисцитите като най-демократичен акт за уреждане на териториално-малцинствени проблеми. Тогава Франция се съгласи да бъде проведен плебисцит в Саар 15 години след окупацията му (и такъв действително е проведен). През 1924 г. тя подкрепя коренно противоположната кауза на Румъния.

За сметка на намаляващото френско влияние в Европа, САЩ засилват присъствието си. Те набързо опрощават румънските военни дългове и въздействат на Англия да стори същото. Подпомагайки финансово Букурещ, американци и англичани допринасят за "втвърдяването" на румънските власти спрямо освободителните стремежи на бесарабското население²⁶.

Нежеланието на Румъния да преговаря със СССР и изострянето на съветско-румънските отношения през пролетта на 1924 г. донасят първата пукнатина в блока на Малката Антанта. Чехословашкият външен министър Е. Бенеш декларира, че страната му ще остане "пасивен наблюдател" на събитията и няма да последва Франция. Бенеш смята, че евентуален военен сблъсък между

СССР и Румъния би бил твърде опасен и за страната му, поради опасността той да увлече Унгария (срещу Румъния) и Полша (като румънски съюзник срещу СССР) — т. е. почти всички съседни на Чехословакия държави²⁷. В Белград официално декларираат, че Румъния “трябва да приеме плебисцита... не само като решение на текущия спор, но и като гаранция за добросъседски отношения между Букурещ и Москва”²⁸.

Виенските преговори рефлектират и върху германската политика по бесарабския въпрос. Още повече, че през пролетта и лятото на 1924 г. румънските власти засилват денационализаторската политика и срещу немците в Трансилвания и Банат. В Германия се подема вестникарска война срещу Румъния. В нея се включват “Хамбургер Нахрихтен”²⁹, “Кройццайтунг”³⁰, “Дер Таг”³¹ и други големи издания. Румъния отговаря с нови репресии — арестува епископа на германците в Трансилвания Р. Нетцхамер³². Кореспондентът на “Берлинер Тагблат”, небезизвестният Т. Беркес, предрече в тази връзка, че Румъния “стеснява още повече лагера на съюзниците си” по бесарабския въпрос³³.

Провалът на Виенските преговори предизвиква спонтанно недоволство в самата Бесарабия. То се изразява в организиране движение за нелегален плебисцит, а по-малко по-късно, през септември 1924 г., провокира избухване и на Татарбунарското въстание.

СССР, както видяхме по-горе, се задоволява само с една протестна декларация от 8 април 1924 г. Доста по-късно, вече след разгрома на Татарбунарското въстание, през 1925 г. един от видните ръководители на тогавашната съветска дипломатия К. Раковски обяснява съветската позиция по бесарабския въпрос по следния начин: “Не може да бъде легализирано каквото и да е откъсване на отделна провинция от дадена държава без съгласието на последната. Всички териториални анексии от Германия, България и Унгария са признати от последните с подписването на Версайския, Ньойския и Трианонския договор. Русия не е подписала подобен документ за Бесарабия, още повече, че не е измежду победените страни.

Окончателното разрешение на бесарабския въпрос не може да се постигне нито в Париж, нито в Хага, нито в Генуа, нито дори в Букурещ. Това решение могат да вземат само работниците и селяните в Бесарабия и СССР ще го признае, каквото и да е то...”³⁴.

Логиката на приведенния цитат не е лишена от основание. Крутите мерки на румънските власти в Бесарабия по своеобразен начин “русифицират” областта, т. е. карат населението ѝ да иска присъединяване към СССР като възможна форма за спасение. Само че това население не знае, че Москва няма намерение да ускорява това присъединяване. Съветската дипломатия има основания да си даде по-продължителен срок за изчакване. През 1924 г. започва повсеместното урегулиране на отношенията на СССР с повечето европейски държави. Още преди това са подписани изгодни договори и с азиатските съседи — Иран,

Афганистан, Китай, Монголия. Очертава се нов етап в дипломатическата история на бесарабския въпрос, най-продължителен и най-мъчителен, през който той престава да бъде така активен и се използва само като спомагателен елемент в отделни преговори.

През 1920—1924 г. българската дипломатия по принцип се стреми да се показва неангажирана към бесарабския въпрос. Тази линия следват както правителствата на Ал. Стамболийски, така и деветоюнците. И това при положение, че от 1922 до 1926 г., както споменава и Бл. Нягулов, Румъния “предприема най-драстичните дискриминационни мерки срещу българите в Бесарабия”³⁵. Дори и след кървавия погром над татарбунарци правителството на Ал. Цанков ухажда Букурещ с идеята за създаване на “единен антиболшевишки блок”.

През периода от октомври 1920 г. (подписването на Парижкия протокол) до края на 1924 г. (провалът на Виенската конференция и последствията от него) бесарабският въпрос в дипломатически план пряко кореспондира с международното положение на РСФСР (от декември 1922 г. СССР), Румъния и в по-малка степен — УССР (до 1922 г.). По стечение на редица обстоятелства румънската страна печели дипломатическата борба за Бесарабия. Това се дължи не само на дейността на дипломатите от Букурещ, но и на общата външнополитическа конюнктура, съпътстваща и последвала интервенцията срещу Съветска Русия, геостратегическото положение на Румъния и румънския петрол в Европа и неангажираната съветска политика за Бесарабия. Всички тези обстоятелства улесняват румънските асимилаторски и денационализаторски действия срещу българите в Бесарабия.

БЕЛЕЖКИ

¹ Документи по външней политикой СССР (ДВП СССР). Т. 3, М., 1959, с. 312.

² Вж. по-подробно у П е н ч и к о в, К. Бесарабският въпрос в политиката на Централните сили (1916—1918 г.). — В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Том първи. В. Търново, 1992, с. 131—140.

³ П е н ч и к о в, К. Бесарабският въпрос в международните отношения 1918—1920 г. — В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Том втора. В. Търново, 1993, с. 199.

⁴ Р а к о в с к и й, Х., В. Д е м б о. Румънските притязания на Бесарабия. М. -Л., 1926, с. 19—20.

⁵ Вж. ДВП СССР, т. 3, М., 1959, с. 383, 474, 510.

⁶ Пак там, с. 431, 478.

⁷ S u g a, A. Die völkerrechtliche Frage Bessarabiens in der geschichtlichen Entwicklung des Landes. Köln, 1958.

⁸ Научен архив на Института за история при БАН (НА ИИ), арх. колекция IV, оп. 87, а. с. 44, л. 363—372.

⁹ Външняя политика СССР. Сб. документов. Т. II (1921—1924 г.). М., 1944, с. 9—13.

¹⁰ Пак там, с. 17.

¹¹ ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а. с. 2298, л. 42—45.

- ¹² Вж. по-подробно у Рубинштейн, Н. Советская Россия и капиталистические государства в годы перехода от войны к миру (1921—1922 гг.). М., 1948.
- ¹³ ЦДИА, ф. 176, оп. 4, а. е. 2302, л. 261 а.
- ¹⁴ ДВП СССР, т. V, М., 1961, с. 371—382.
- ¹⁵ ЦДИА, ф. 327, оп. 1, а. е. 580, л. 6—7.
- ¹⁶ Чехословацки извори за българската история. Ч. I, С., 1985, с. 155.
- ¹⁷ ЦДИА, КМФ ОЗ, Инв. № 171/1, л. 178—181.
- ¹⁸ Рубинштейн, Н. Цит. съч., с. 388—395.
- ¹⁹ Вж. ДВП СССР, т. V.
- ²⁰ Смирнова, Н. Д. Политика Италия на Балканах 1922—1935 гг. М., 1979, с. 25—26.
- ²¹ ДВП СССР, т. VI, М., 1962, с. 393, 512—515.
- ²² Пак там, т. VII, М., 1963, с. 49.
- ²³ Die Rote Fahne, 1. Apr. 1924. Информацията за "Роте Фане" е от първа ръка — материалите дава самият Крестински.
- ²⁴ Die Rote Fahne, 2. Apr. 1924.
- ²⁵ ДВП СССР, т. VII, с. 179—182.
- ²⁶ Вж. по-подробно Resker M. -L. England und der Donaauraum. Stuttgart, 1976, S. 130—131.
- ²⁷ ДАСИП, ПП, 1924, ф. I, пов. бр. 4241.
- ²⁸ Српски книжевни гласник. Београд, 1924, кн. XII, бр. 1, с. 67—68.
- ²⁹ Hamburger Nachrichten, 3. Jan. 1924.
- ³⁰ Kreuzzeitung, Berlin, 2. Apr. 1924.
- ³¹ Der Tag, Berlin, 6. März 1924.
- ³² ZStA Potsdam, 15.01, Nr. 9940, Bl. 15—16.
- ³³ Berliner Tageblatt, 10. Aug. 1924.
- ³⁴ Раковски Й., В. Дембю. Цит. съч., с. 32—33.
- ³⁵ Нягулов, Бл. Бесарабският българин Иван Желязков и българското малцинствено движение в Румъния. — В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Том втори..., с. 234.